

Ellenzélben

GRAMSCI ÉS LUKÁCS – MA

Vajon milyen lehet a szembefújó szél? Minőségtől függően hideg, metsző, emléktáblákat leverő, olyan, amitől összehúzódik a száj, védekezik a kar? Vagy éppen az ellenkezője ez az ellenzél, kellemes, „jó meleg”, „ami sok jeget felolvaszt”, aminek megnyílik minden? *Sárközy Péter*, a római La Sapienza Egyetem professzora (aki melleleg a római IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus szervezője *A magyar művelődés és kereszténység* témában) ez utóbbiban bízott a magyarországi baloldali gondolkodás helyzetét tekintve, míg például *Tőkei Ferenc* ellenkező véleményen volt, így szerinte „olyan ellenzél fúj az 'új' ideológia szférájából a baloldali gondolkodás és kutatás irányába, amely korábban is 'másnak' minősített 'renegát', 'nem igazi' gondolkodókat egyneműen csak baloldaliságuk miatt diszkriminálni szeretné”. E két különböző álláspont csak egyike volt azoknak, amelyek az 1991-es, a *Szegedi Lukács Kör* által rendezett Gramsci- és Lukács-konferencián felmerültek. (Mellesleg, az egyetlen közép-kelet-európai rendezvény volt, amelyen *Antonio Gramsci* születésének centenáriuma emlékeztek.) Az utóbbi három év mind *Tőkei Ferenc*, mind – leginkább napjainkban – *Sárközy Péter* véleményét is igazolta: a dermesztő ellenzél egyre inkább „jó meleg szellő”-vé vált.

A konferencia (melynek célja e két baloldali gondolkodó eszmeiségének összehasonlítása volt Kelet és Nyugat nézőpontjából) anyagát – szervezője, *Szabó Tibor* szerkesztésében – most veheti kézbe az érdeklődő olvasó. A *Szegedi Lukács Kör* tizenöt éves fennállásának méltó állomása e harmadik, a *Kör* kiadásában megjelentetett tanulmánykötet – a *Miért Lukács?* (Szerkesztette: *Szabó Tibor*, 1990.) és *Szabó Tibor: Gramsci politikai filozófiája* (1991) című könyvek után.

A kötet első részében, a *Tanulmányok Gramsciról* című fejezetben *Sárközy Péter* professzor Gramsci jelentőségéről ír; *Sergio Caprioglio* (a torinói Studi Piero Gobetti munkatársa, neves Gramsci-szakértő) Gramsci politikai elképzeléseinek egyik központi eleméről, a vezetőről szóló teóriát értelmezi; *Roberto Finelli* (a római La Sapienza Egyetem és a bari-i egyetem tanára, klasszikus német filozófia szakértő) az olasz filozófus életművének fő célkitűzéséről, a filozófia átalakítására irányuló programjáról és annak eredményességéről értekezik.

Antonio A. Santucci (több Gramsci-könyv szerzője, a Laterza Kiadó munkatársa) *Gramsci levelei a börtön előtt* című tanulmányában 1926-ig, Mussolini parancsára való letartóztatásáig mintegy „belülről” követhetjük nyomon Gramsci emberi és politikusi sorsát. Az életút folytatásának adatait 1926-tól ismerjük. *Mussolini* szavai szerint Gramsci „az a szárd püpos gazdasági és filozófiai professor kétségtelen hatalmas elme”, de ez az elismerő vélemény nem gátolja abban, hogy kétévi börtön után húszévi börtönbüntetésre ítélje. 1937-ben Gramscit a közvélemény nyomására súlyosan betegen a börtönből kórházba szállítják, majd nem sokkal ezután meghal. Az utókor a 32 börtönfüzet megírójában századunk egyik legjelentősebb olasz baloldali történetíróját, filozófusát, irodalomkritikusát, politológusát véli felfedezni, bár Gramsci saját szavai szerint ő csak egy „középszerű férfi”, aki „nem akar se mártír, se hős lenni”.

Santucci érzékletesen mutatja be a levelek tükrében az éhező szardíniai család életét; a Carlo Alberto Kollégium ösztöndíjával a torinói egyetem Bölcsészettudományi Karán 1911-ben továbbtanuló szárd diákot; az 1921-ben az Olasz Kommunista Pártot megalakító értelmiségit; a politikai aktivistát, aki lapot szerkeszt, a többi európai kom-

munista párttal állandó személyes kapcsolatban áll, aki beindít egy belső pártiskolát, sőt letartóztatása előtt egy hosszú levélben beleszól (1926) Trockij és Sztálin vitájába. Santucci szerint „*talán ez a levél volt a legfőbb vádpont ahhoz, hogy Moszkvában olyan kommunistát csináljanak Gramsciból, akit az eretnokség levegője leng körül még halála után is*”.

A tanulmánykötet *Gramsci és Lukács* című második részében az egyik fő hasonlóság e két baloldali gondolkodó között a kritikai magatartás, az elvi különállás, a tertium datur filozófiai alapállása, amely mindkét gondolkodót sokszor juttatta abba a helyzetbe, hogy saját pártjaik – mint túl eredeti gondolkodókat – megkérdőjelezték. *Guido Oldrini* (a bolognai egyetem tanára, több folyóirat szerkesztője, neves Lukácsszakértő, filozófus) és *Luciano Amodio* (milánói Lukács- és Luxemburgszakértő, több könyve jelent meg) tanulmánya után a szegedi egyetemen is oktató (az újvidéki egyetem magisztere) *Losonczi Alpár Lukács és Gramsci mint a modernitás önkritikájának gondolkodói* című írásában kísérletet tesz egy tágabb kultúrtörténeti megközelítésre. A szerző e két eszmerendszer kapcsolódási formáit elemzi a – reneszánsztól már elkezdődött és napjainkban is tartó – modernitás gondolkodásához.

A leírtakkal ugyan egyetértve, de mégis szükségesnek tartom a modernitás részletesebb elemzését, főleg Lukács esetében, akinek életműve legalább két, jól elkülöníthető korszakot ível át ezen belül. A habermasi modernitáson belül a szakirodalom – napjainkban – elkülöníti a korai modernet, mely körülbelül a XIX. század végéig tart; a modernet, mely valamikor 1875–1920 között veszi kezdetét és napjainkban is észlelhetjük; a posztmodernet körülbelül a hatvanas évektől. A reneszánsztól kezdődően egy átfogó paradigma érvényesül: az emberi élet már nem (csak) transzcendens, hanem immanens. A polgári társadalom megszületésével az immanencia következménye a premodernben, hogy az egységes értékrendszer széttöredezik, a gondolkodás és a művészetek életintegrációja meggyengül, egyre erősebbé válik a szekularizáció. A transzcendens-isteni értékrend eltűnése után a szubjektum számára a koherens rendszert a közösségi-történelmi értékrend nyújtja a premodern axiológiai alapjaként. A premodern diadalmas Ész-emberének látásmódja az immanens lét reális, tényleges megragadására irányul, a dolgok lényegeként annak történetisége határozódik meg, de „*valahol a végső ponton mindig visszacempészik a régi transzcendens narratíva elemeit.*” (Bókay) Ilyen értelemben premodern a felvilágosodás, a pozitívizmus, a szellemtörténet és a marxizmus eszmeisége. A múlt század végén, a századelőn a kibontakozó modern kultúr-objektívációk megkérdőjelezzik az emberi lét értékének emelkedését az abszolút felé, felbomlasztják a premodern célracionálisitást. A modern megalapozó létélménye a századelőn, hogy az individuum abszolút módon magára maradt, nincs biztonságos erkölcsi rend, eltűnt világból az Isten, megfoghatatlanná vált az első világháborút követően a történelem vezérlő eszméje. Az értékrendek összekuszálódtak, a világnép pluralizálódott, minden bizonytalanná vált, hiszen minden csak az individuum szintjén érvényes (Lukács). A premodern és a modern határán a kulcsszó a relativitás; a fő kérdés: a dolgoknak van-e objektív lényege, létezik-e az abszolút bizonyos, a teljesség, a homogenitás, egész ember és egész emberiség; vagy csak a szubjektív, intuitív, relatív, a széttöredezett van.

E problémára, a századelő premodern-modern korszakváltására reflektál a legérzékenyebben a lukácsi életmű. A fiatal Lukács pályakezdekésekor elutasítja a modern szellemiségét, leginkább a *drámakönyvben*. Megkérdőjelezi a relativitást, fő problémája az egész életművében az értelemadás lesz, az abszolút bizonyosság keresése. A lukácsi életmű egészét tekintve mégis kétarcú, premodern és modern határán állva egyik vagy másik válik karakteresebbé. A premodern szellemiségű indulás után – bár fiatalkorában

hevesen támadja a modern szellemiségét – paradox módon mégis a modern megszületésének tanúja, sőt egyre inkább szereplőjévé vált 1918-ig. A premodern felbomlásának jeleit, az abszolút bizonyosság meg nem találását rögzíti az esszékorszak, *A lélek és a formák* kötet. A modern megszületését mint válságot reflektálja Lukács, mint egy boldogtalan, kaotikus, relatív, szétesett világot. *Losonc Alpár* e lukácsi attitűdöt így jellemzi: „*Lukács ellentmondásokkal teli pályáját, legalábbis perdöntően A regény elmélete óta, a modernitás önreflexiójának hőse, Hegel határozta meg. A tét: a szubjektivitás esélyei a belső és külső szféráira hasadt, az Én és a világ, a lélek és a test kettészakítottóságával jellemezhető modern helyzetben. Ezen esély kiváltképpeni terepe: a logikailag objektívan rekonstruálható időbeni történések sora, a történelem.*”

Lukács elutasítja a modernet, de paradox módon szemlélőként tudatosítja, hogy ebben a korban az élet individuum alapú megértésére lehet csak törekedni; elutasítja – hiszen mindig keresi –, de tudatosítja a meg nem találással az Abszolút bizonyosság elvesztését. A leginkább modern szellemiségű mű a *Heidelbergi kéziratok*, melyben inautentikus és autentikus egyesíthetetlenségét – vagy a kései Lukács fogalmait értelmező Losonc Alpár szavaival: „*a partikularitás és az egyetemesség közé kifejlesztett ember*” gyötrelmeit mint alaphelyzetet írja le. Kényszeredetten teszi ezt Lukács (jelzi a kéziratot elfelejtő gesztusa is), hiszen az abszolutizáló praxisvágytól úzva, a történelemben felkínált lehetőséget 1919-ben elfogadva élete végéig premodern pátoszú arcát mutatja felénk. Losonczal egyetértve Lukács hitte, hogy „*a tudat és a tárgy, a természet, és a szellem, a gyakorlati és elméleti Ész, az Én és nem-én, a tudás és a hit, a véges és a végtelen ellentmondásai közepette vergődő modern ember megváltható.*”

E megváltásra épül az idős Lukács művészetfilozófiája is, melyben a művészet feladata a világ, az emberi lét megváltoztatása, mivel a művészet a nembeli lényeg artikulációja, feladata az emberiség megváltása, hiszen a művészet egy valódinál valódibb világot állít, Kell-nyomatékú.

Vajda Mibály szerint e lukácsi megváltástan szükségképpen kudarcra van ítélve, hiszen csupán azon a feltevésen alapul, hogy „*szükség van megváltásra*”, „*sőt még rosszabb a helyzet: a szekularizált filozófiai megváltástanok a legsátánibb politikai törekvések eszközüvé lehetnek.*”

Losonc Alpár szemléletesen mutatja be, hogy a lukácsi „*egység filozófiájában*” hogyan mond le az individuum, a szubjektum önmagáról, és válik kollektív alannyá, magáért való emberré, feloldva szubjektum és objektum örök dilemmáját. *A Történelem és osztálytudatban* az objektum–szubjektum azonosságára a proletariátus hivatott, aki később az *Ontológia* megírásakor a hozzárendelt „*osztálytudat segítségével képes felszabadítani az emberiség lehetőségeit abban az értelemben, hogy magáért való emberiséggé váljon.*” (Losonc) A proletariátus mint kollektív alany, mint a „*történetfilozófiai logosz hordozója*” szubsztancializált jellegű, míg a modern az alanyt szubsztancializálja. Losonc Alpár szerint ez a lényegi különbség úgy érthető meg teljesebben, ha a marxizmust mint a modernitás „*önkritikájának megnyilvánulása*” fogjuk fel. Véleményem szerint ez a probléma egy másik nézőpontból, a premodern, modern alapjáról is megközelíthető. A premodern szemléletmódhoz kapcsolódó marxizmus alanya mint a közösséget megélt megvalósító, kiteljesítő ember; a premodernben az értelem forrása a történelem, az önfejlődő emberi közösség kronológiája. A különböző marxista elméletek e tágabb eszmeiség háttérében szubsztancializálják a kollektív alanyt. A századfordulótól kialakuló modernben az individualitás abszolút kiindulóponttá válik, annyi fajta érvényesség lehetséges, ahány individuum, az élet csak alany alapú, középpontú lehet.

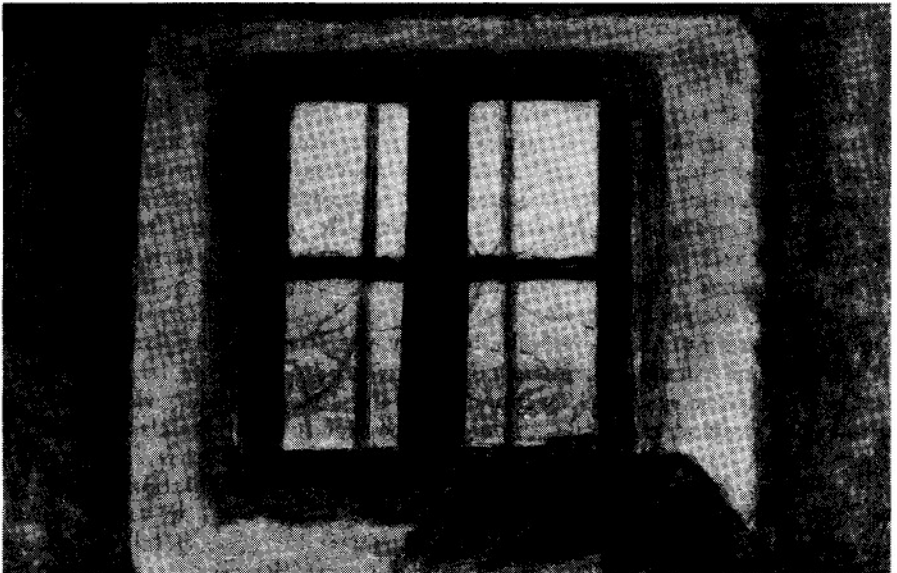
Innen nézve szükségszerű, hogy az 1919 utáni premodern az ok-okozati lépcsőn megállni nem tudó Lukácsnál a kollektív alany, a „szubsztanciális szubjektivitás metatörténelmi mércéket feltételez” (Losonczi); legfőképp az *Ontológiában*, ahol az emberiség elérhet egy olyan fejlődési fokra, ahol társadalom és egyén magáért való fejlődése egybeesik, ahol megszűnik az elidegenedés, és az nem más, mint a kommunizmus.

Hasonlóan gondolatgazdag tanulmányokat olvashatunk Lukácsról és Gramsciról *Antonio Infrancától* (több dél-amerikai egyetem vendégtanára, Croce- és Lukács-szakértő); *Nicolas Tertuliantól* (a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales professzora, nemzetközileg elismert Lukács-kutató); és *Bayer Józseftől* (a Politikai Tudományok Intézetének munkatársa).

A tanulmánykötet harmadik részében a hatástörténeti írások bemutatják a kelet-közép-európai Gramsci-értelmezéseket Romániában, a volt Jugoszláviában és Magyarországon.

A negyedik részben Gramsci és Lukács kultúrfelfogásáról értekezik *Pavol Koprda* (a pozsonyi Akadémia munkatársa, irodalomtörténész); *Lelio La Porta* (neves olasz Lukács- és Gramsci-kutató) és *Birgit Wagner* (a bécsi egyetem romanisztikai tanszékének tanára, irodalomtörténész). Végül a *Függelékben* olasz és angol nyelvű tanulmányok zárják le a kötetet, mely minden bizonnyal hasznos kézikönyve lesz századunk e két kiemelkedő, baloldali gondolkodója iránt érdeklődő olvasóknak.

Maike Eszussanna

SZALAY FERENC: NOVEMBER